

ГЛОСАРІЙ

3

навчальної дисципліни

«Правові системи сучасності та їх політичні профілі»

Рівень вищої освіти – перший (бакалаврський) рівень

Ступінь вищої освіти – бакалавр

Галузь знань – 29 «Міжнародні відносини»

Спеціальність – 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»

Спеціалізація – «Міжнародні відносини»

Статус навчальної дисципліни – обов'язкова

Затверджено на засіданні

Вченої ради

протокол № від р.

Ректор

_____ **Анатолій Гетьман**

Глосарій з навчальної дисципліни «Правові системи сучасності та їх політичні профілі» для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 29 «Міжнародні відносини» спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» спеціалізації «Міжнародні відносини» факультету міжнародного та європейського права. Харків: Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2024. 16 с.

Розробники:

Погребняк Станіслав Петрович, доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри прав людини та юридичної методології
Зінченко Олена Володимирівна – доктор історичних наук, професор,
професор кафедри прав людини та юридичної методології

Затверджено на засіданні кафедри міжнародного права
протокол № 8 від 27 березня 2024 р.

Завідувач кафедри прав людини та юридичної методології
Погребняк Станіслав Петрович, доктор юридичних наук, професор

Абсолютна монархія – це різновид монархії, в якій монарх є джерелом влади в державі, в якій і формально, і фактично виключно йому належить суверенітет, зосередження усієї повноти влади перетворює його на наддержавну інституцію з необмеженою владою, компетенція якої не підлягає регламентації; відсутній поділ державної влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки, що встановлює єдиновладдя; наявний відповідальний тільки перед монархом розгалужений бюрократичний апарат для проведення державної політики і досягнення найвищого ступеня централізації; народ відсторонений від участі в управлінні загальнодержавними справами, для чого взагалі немає організаційних форм; монарх не несе конкретної політичної і юридичної відповідальності за результати свого правління, а за помилки і зловживання в державному керівництві відповідають чиновники.

Авторитарний режим – це стан політичного життя суспільства, при якому мають місце часткове чи повне відсторонення народу від державної влади, обмеження і порушення формально проголошених прав і свобод людини і громадянина. Залежно від пануючої ідеології та рівня відсторонення народу від влади, порушення його прав і свобод авторитарні політичні режими поділяються на тиранічні, фашистські, расистські, військово-диктаторські та інші.

Англо-американська правова сім'я (англосаксонська або сім'я загального права) – це правова сім'я, яка розподіляється на групи англійського й американського права та для якої характерні наступні риси: відсутність рецепції римського права, суддівський характер права, наступність права, розвиток загального права юристами-практиками, менш абстрактний характер норм, ніж у романо-германському праві, виокремлення прецедентного та статутного права, існування в англійському праві загального права та права справедливості, виокремлення матеріального і процесуального права з пріоритетом останнього, відсутність принципового значення поділу на приватне і публічне право, непоширеність кодифікації та

консолідований характер кодексів, змагальна судова процедура, важлива роль інституту суду присяжних, об'єднання норм права за інститутами, а не за галузями права (відсутність системності права).

Верховенство права – принцип, основним змістом якого є забезпечення панування права над політичною владою держави та іншими суспільними нормативними регуляторами, унеможливлення прояву свавілля державної влади, забезпечення дотримання вимог справедливості, а також реалізації прав людини та основних свобод і їх відповідних гарантій.

Вестмінстерська монархія – тип монархій, що походить від назви Вестмінстерського статуту 1931 р. – акту, який визначив правовий стан домініонів та їхніх взаємовідносин з Великобританією. Він визнав повну самостійність домініонів у внутрішніх і зовнішніх справах та їхню рівність з Великобританією. У той же час Великобританія зберігала фактичний контроль над зовнішньою політикою домініонів, який поступово зменшувався із розвитком домініонів і послабленням Англії. Вестмінстерський статут закріпив визначення юридичної рівноправності домініонів з метрополією й оформив створення Британської Співдружності. Після розпаду упродовж 1950-1970-х рр. Британської імперії низка незалежних країн визнала номінальну владу англійського монарха й отримала назву «вестмінстерської монархії». Умовне поєднання фактичного парламентаризму із визнанням королівської влади Великобританії і складало особливість цієї групи країн. Фактично «вестмінстерські монархії» були парламентськими республіками, але добровільно визнали своє членство Спільноти і владу англійської Королеви, яка перебувала далеко за океаном і реально не правила навіть у Великобританії.

Виконавча влада – це виокремлена в умовах поділу влади гілка державної влади, яка має прерогативу виконувати ухвалені парламентом закони та інші рішення. Виконавча влада здійснюється урядом.

Гарантії прав і свобод людини і громадянина – це система загальних (політичних, економічних, духовних та ін.) і спеціально юридичних засобів та інститутів, спрямованих на створення умов для реалізації прав людини, а також забезпечення їх всебічної охорони та захисту від порушень.

Гібридна правова система – це сукупність національних правових систем, які мають спільні риси, що виявляються в єдності їх закономірностей і тенденцій розвитку на основі сприйняття елементів правових систем виключно романо-германського і англо-американського типів.

Глобалізація – це загально-цивілізаційний процес, який справляє величезний вплив на політичну та інші сфери людського буття. Трагується як «розширення світових соціальних зв'язків, які з'єднують віддалені регіони таким чином, що місцеві події розвиваються під впливом подій, які відбуваються за багато миль від них».

Демократія – це форма такої держави, яка заснована на здійсненні народовладдя шляхом забезпечення широких прав і свобод громадян, їх участі у формуванні і функціонуванні апарату політичної влади і контролю за його діяльністю.

Демократичний режим – це стан політичного життя суспільства, при якому державна влада здійснюється на основі принципів широкої і реальної участі громадян та їх об'єднань у формуванні державної політики, створенні та діяльності державних органів, додержанні прав і свобод людини.

Держава – це територіальна організація політичної влади, що існує на певній соціальній базі, виступає як офіційний представник усього суспільства і забезпечує з допомогою спеціального апарату реалізацію своєї політики.

Державний апарат – це сукупність державних органів, їх ланок і підрозділів, уповноважених безпосередньо здійснювати державну владу та управління, які спираються у своїй діяльності на можливість застосування примусу.

Державно-правовий режим – система прийомів, методів і способів здійснення державної влади. Ця категорія форми держави є визначальною для характеристики соціальної сутності держави, її призначення, спрямованості розвитку до соціальної та правової чи, навпаки, до кланової, антисоціальної тощо.

Доктрина – вчення, наукова і філософська теорія, система ідей і поглядів, керівний теоретичний або політичний принцип.

Дуалістична монархія – це форма державного правління, за якої, по-перше, влада монарха обмежена законодавчими повноваженнями обраного населенням парламенту, а по-друге, монарх формує відповідальний тільки перед ним уряд і володіє сильними законодавчими прерогативами.

Духовні гарантії прав і свобод людини і громадянина – це панування у свідомості людей і суспільства уявлень відносно того, що саме людина є в цивілізованому суспільстві найвищою цінністю, первинним носієм юридичних потреб та інтересів, головним суб'єктом права, навколо прав і свобод якого формується сучасна правова система. Невід'ємною складовою духовних гарантій прав і свобод людини і громадянина виступає повага до права як до необхідного і важливого засобу регулювання соціальних відносин у сучасному суспільстві, законності як оптимального режиму відносин між людиною та державою.

Законодавча влада – це виокремлена в умовах поділу державної влади гілка влади, яка має виключні повноваження на ухвалення законів. Органами законодавчої влади виступають парламенти.

Змішана республіка - це система, яка поєднує елементи президентської і парламентської республік, для неї властива чітко виражена біцефальна система виконавчої влади. Відбувається своєрідне поєднання елементів парламентської і президентської республік.

Економічні гарантії прав і свобод людини і громадянина – це соціально-ринкова економіка, рівність форм власності, свобода зайняття підприємницькою діяльністю, високий рівень продуктивності праці та

економічного розвитку суспільства, що дає змогу забезпечити добробут, гідний рівень життя і соціальний захист членів суспільства, подолати такі негативні явища, як бідність, безробіття, низька оплата праці тощо.

Індекс демократії та його основні категорії – це індекс, який базується на п'яти категоріях: виборчий процес і плюралізм, функціонування уряду, політична участь, політична культура та громадянські свободи. На основі своїх оцінок за низкою показників у цих категоріях кожна країну класифікують як один із чотирьох типів режиму: «повна демократія», «недосконала демократія» (неповна, дефектна демократія), «гібридний режим» (гібридні країни) або «авторитарний режим» (авторитарні країни).

Індуське право – право общин, члени яких сповідують індуїзм (проживають в Індії, Пакистані, Бірмі, Сінгапурі, Малайзії та ін.).

Інститут демократії – це юридично оформлений самостійний структурний або функціональний елемент організації державної влади для вирішення певних завдань політичного життя. Інститути демократії за ступенем складності поділяються на: структурні (сесії представницьких органів, їх постійні комітети, депутатські фракції тощо), функціональні (депутатський запит, правотворчий почин, соціально-економічні, політичні, соціально-культурні, особисті права громадян, вибори, громадська думка та ін.), структурно-функціональні (наприклад, територіальна або національна автономія).

Іудейське право – релігійно-правова система, що регулює суспільні відносини всередині єврейської громади, яка сповідує іудаїзм.

Канонічне право – релігійно-правова система, яка регулює відносини всередині громади, що сповідує християнство.

Квазінаціональні правові системи – це правові системи держав і територій з невизначеним статусом, невизнаних держав, несамостійних територій, на яких відсутній суверенітет, та число яких на початку XXI ст. швидко зростає, загострюючи разом з тим міжнародні відносини на різних

континентах і в цілому у світі. Такі території можуть перебувати під зовнішнім управлінням різних країн.

Китайське право – самостійна оригінальна правова система, яка розвивалася практично без якогось впливу зовні, власна традиційна правова культура й самобутня правосвідомість, які поклали початок далекосхідним правовим системам.

Конституція – основний закон держави, акт установчого характеру та найвищої юридичної сили, який закріплює загальні засади громадянського суспільства і держави, основи правової системи, правового статусу громадян, державно-територіального устрою, організації органів державної влади і місцевого самоврядування.

Конституційна або парламентська монархія – різновид монархії, в якій основу організації державної влади складає поділ державної влади на три гілки – законодавчу, виконавчу і судову. Перша з них представлена парламентом, обраним всенародним голосуванням. Носієм виконавчої влади в конституційних монархіях є уряд, який виступає колегіальним носієм виконавчої влади, відповідальним перед парламентом за здійснюваний ним політичний курс. Уряд виконує функції управління і керівництво державними справами.

Конституційний закон – закон, яким вносяться зміни чи доповнення до Конституції, або закон, передбачений нею, що приймається в розвиток її положень.

Міжнародні правові системи – це правові системи, що утворюються укладанням міжнародних угод. Вони складають цілісну структурно впорядковану за допомогою міжнародно-правових норм та інших правових засобів стійку взаємодію суб'єктів міжнародного права, що забезпечує досягнення міжнародного правопорядку як необхідної передумови функціонування світової системи в цілому та регіональних систем зокрема. Для цих правових систем властиві власні структури і джерела права, форми правотворчості та правозастосування, специфічні механізми захисту юридичних норм від можливих порушень.

Міжнародний договір – це угода між державами та іншими суб'єктами міжнародного права з питань, що становлять для них спільний інтерес, яка регулює їх відносини шляхом утворення взаємних прав і обов'язків.

Міжнародно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина – це право кожного після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна або інша країна.

Мішані правові системи – це група систем, що сформувалися (або продовжують формуватися) під впливом кількох правових сімей разом, спираються на їхні юридичні традиції та інструменти

Монархія – це форма державного правління означає одноособове правління, єдиновладдя. Вона існує на підставі трьох принципів – безстроковості (довічності), престолоспадкування і непогрішимості трону (безвідповідальності). Безстроковість означає, що влада монарха не обмежується певним терміном повноважень, які припиняються смертю або зреченням. Непогрішимість же означає, що монарх не несе відповідальності перед своїми підданими.

Мусульманське право – релігійно-правова система, що регулює суспільні відносини всередині громади, яка сповідує іслам.

Наднаціональна правова система – це правова система, що поширюється на соціальні системи кількох (багатьох) правових систем. Наднаціональні правові системи можуть бути міжнародними та релігійними.

Національна правова система – це правова система окремої держави. В наші дні така система є основним елементом сучасної правової карти світу.

Парламентська республіка – тип республік, в яких верховна державна влада належить обраному народом органу – парламенту, котрий, як правило, формує всі інші вищі органи державної влади. Парламентська форма республіканського правління властива перш за все розвиненим

країнам. Ефективне функціонування механізму здійснення державної влади за такої форми відбувається за наявності у суспільстві високого рівня політичної організації, в першу чергу це стосується розвиненої партійної системи. За інших умов формування урядової більшості постає досить складним, більшість виявляється нестабільною, негативно впливаючи на урядову діяльність.

Політика – це відносини між державними утвореннями, великими соціальними групами, етносами, націями, верствами населення, класами, конфесіями, партіями, громадськими організаціями з приводу тих чи інших соціальних подій.

Політична карта світу – це сукупність усіх існуючих політичних систем.

Політична партія – інститут громадянського суспільства, покликаний визначати політичні шляхи та напрямки його розвитку, реалізовувати їх через вибори до представницьких органів влади та діяльність в їх складі або контролювати їх у разі перебування в опозиції.

Політична система – це цілісна, впорядкована сукупність політичних інститутів, політичних ролей, відносин, процесів, принципів політичної організації суспільства, підпорядкованих існуючим у ньому політичним, соціальним, юридичним, ідеологічним, культурним нормам, історичним традиціям і настановам політичного режиму конкретного суспільства.

Політичні гарантії прав і свобод людини і громадянина – це політичний плюралізм і багатопартійність, орієнтація різних соціальних сил на цінності політичного дискурсу і злагоди, сформована на демократичних засадах виборча система, яка надавала б змогу громадянам реально впливати на вироблення державної політики, брати активну участь в управлінні державними справами, розробленні ті обговоренні законопроектів.

Права і свободи людини і громадянина – це правові можливості (надбання), необхідні для існування і розвитку особи, які визнаються

невід'ємними, мають бути загальними і рівними для кожного, забезпечуватись і захищатись державою в обсязі міжнародних стандартів.

Право – заснована на уявленні про справедливість міра свободи і рівності, що відображає потреби суспільного розвитку, яка у своїй основі склалася в процесі повторюваних суспільних відносин і визнається та охороняється державною.

Право об'єктивне – сукупність норм права, що виражені (ззовні об'єктивовані) у відповідних юридичних джерелах (нормативно-правові акти, судові рішення, правові звичаї тощо).

Правова акультурація – це процес глобальної трансформації, яку зазнає одна правова система від контакту з іншою правовою системою з використанням різних за природою та силою впливу засобів примусу, головний чинник «змішування» правових систем.

Правова держава – це організація державної влади, заснована на визнанні та реальному забезпеченні прав і свобод людини, верховенстві права і взаємній відповідальності особистості і держави.

Правова ідеологія – це сукупність ідей, принципів, теорій, концепцій, які в систематизованій формі відображають і оцінюють правову дійсність.

Правова карта світу – це складна система, сукупність усіх існуючих правових систем: національних, субнаціональних, наднаціональних та квазінаціональних.

Правова культура – якісний стан правового життя суспільства, який характеризується досягнутим рівнем розвитку правової системи – станом та рівнем правової свідомості, юридичної науки, системи законодавства, правозастосовної практики, законності і правопорядку, правової освіти, а також ступенем гарантованості основних прав і свобод людини.

Правова сім'я – це певна сукупність правових систем, об'єднаних спільністю найбільш важливих рис, які вказують на суттєву схожість цих систем.

Правова система – сформована під впливом закономірностей розвитку певного суспільства сукупність усіх його правових явищ, які перебувають у постійних зв'язках між собою та з іншими соціальними явищами.

Правовий порядок – фактичний стан правовідносин у певному суспільстві, який полягає в досягнутому рівні впорядкованості суспільного життя різноманітними юридичними засобами, що ґрунтуються на правовому законі.

Президентська республіка – це різновид республік, в яких президент є одночасно главою держави і уряду (виконавчої влади), обирається безпосередньо народом або обраними народом виборцями, а тому несе політичну відповідальність безпосередньо перед народом, уряд формується президентом і відповідальний перед ним, наявний інститут відповідальності президента у вигляді процедури відсторонення від влади (імпічмент); члени парламенту не можуть бути членами уряду; президент не має повноважень щодо розпуску парламенту, відсутній інститут парламентської відповідальності уряду. Парламент (наприклад, Конгрес США) не може відправити уряд у відставку, існує чітке розмежування між органами законодавчої та виконавчої гілок влади. Президентська форма республіканського правління у наш час виявляється найбільш поширеною.

Принципи демократії – це безумовні вимоги, які випливають з самої сутності демократії і належать до всіх її суб'єктів та інститутів. До фундаментальних принципів демократії належать: закріплення та гарантованість прав і свобод людини, політична багатоманітність (плюралізм), поділ влади, гласність, залучення населення до вирішення питань державного значення. Вони є запорукою успішного застосування багатьох інших принципів – урахування громадської думки, співробітництва різних політичних сил, узгодження їх інтересів, урахування і охорони прав меншості, взаємоконтролю органів, що належать до різних гілок державної влади,

підзвітності і підконтрольності посадових осіб та управлінських органів перед представницькими органами і населенням тощо.

Принципи права – найбільш загальні вимоги, що ставляться до суспільних відносин та їх учасників, а також вихідні керівні засади, відправні установлення, що виражають сутність права і впливають з ідей справедливості та свободи, визначають загальну спрямованість і найістотніші риси чинної правової системи.

Релігійні правові системи – це правові системи, які нерозривно пов'язані з певною релігією – ісламом, індуїзмом, іудаїзмом чи християнством; в яких ставляться до права як до наслідку божественного одкровення, а не раціональної діяльності людини чи держави; право має персональний характер дії; характерне невизнання принципу формальної рівності прав людини.

Республіка – це форма правління, при якій вищі органи державної влади обираються безпосередньо народом або формуються виборними установами на певний строк. Республікам властиві наступні юридичні ознаки: 1) виборність вищих органів держави безпосередньо або опосередковано народом, тобто представницький характер державної влади; 2) змінюваність вищих посадових осіб і державних органів в результаті виборів; 3) строковість повноважень вищих посадовців держави та державних органів; 4) відповідальність вищих посадових осіб держави за неналежне виконання своїх повноважень перед народом або вищим представницьким органом; 5) верховенство актів, які видаються вищим представницьким органом.

Рецепція – це запозичення правовою системою основних засад і принципів підходів іноземного права.

Романо-германська правова сім'я (континентальна чи цивільного права) – правова сім'я, до якої входять держави, у яких верховенство в системі законодавства і відповідно джерел права належить конституціям та конституційним законам, характерний органічний зв'язок

з римським правом, утворення на основі вивчення римського і канонічного права в європейських університетах, доктринальність і концептуальність, абстрактний та загальний характер норм права, домінуюча роль закону в системі джерел права, яскраво виражений кодифікований характер, поділ на публічне і приватне право. Романо-германська правова сім'я розподіляється на дві групи: романського і німецького права.

Самоврядування – це різновид соціального управління (врядування), в основу якого покладене спільне вирішення учасниками суспільних відносин суспільних справ, що поєднується зі спільною діяльністю у виконанні прийнятих рішень.

Система законодавства – уся система чинних нормативно-правових актів.

Система права – сукупність чинних принципів і норм права, якій притаманні єдність, узгодженість, диференціація (поділ) і згрупованість норм у відносно самостійні структурні утворення (інститути, галузі та підгалузі права).

Субнаціональна правова система – це правова система, що існує в межах єдиної національної правової системи, але одночасно має значну автономію та специфіку. Прикладом такої системи можна назвати правову систему будь-якого штату в США чи суб'єкт іншої федеративної держави, Шотландії у Великій Британії.

Судова влада – це виокремлена за умов поділу державної влади гілка влади, що має виключні повноваження на здійснення правосуддя.

Суперпрезидентська республіка – тип республіки, яка є фактично незалежною, неконтрольованою на практиці законодавчою або судовою гілками влади системою правління, основним змістом якої є гіпертрофовані президентські повноваження. У суспільствах, які не мають глибоких демократичних традицій, президентська форма правління може сприяти авторитаризму, корупції і політичній нестабільності.

Тоталітарний режим – найбільш жорстка форма недемократичного режиму, що характеризується крайніми проявами авторитаризму, за якого народ повністю відсторонюється від державної влади, яка формується без фактичної участі народу і не контролюється ним; держава прагне до глобального панування над усіма сферами суспільного життя, державного контролю в економіці, політиці, культурі, засобах масової інформації, особистому житті тощо; особистість знецінена, вона виступає як засіб для досягнення державних цілей; панує принцип «дозволено тільки те, що прямо передбачено законом»; характерна ідеологічна одноманітність, застосування засобів соціальної демагогії; відкрите застосування державою збройного примусу відносно суспільства.

Традиційна правова сім'я (правові системи традиційного типу) – це правові системи, в яких звичай (традиція) є основним джерелом права, характерним є негативне ставлення до законодавства, ігнорування державних структур у процесі реалізації норм права та слабкий розвиток юридичної інфраструктури (тривала відсутність юридичних професій, юридичних навчальних закладів, правової науки, юридичних шкіл).

Унітарна держава – форма територіального устрою, який передбачає єдину державу, територія якої розподіляється на адміністративні одиниці, які входять до складу цієї держави, не маючи суверенних прав; наявна єдина система органів державної влади, побудованої на підставі ієрархічної підпорядкованості місцевих органів центральним, єдина для усієї держави конституція та система законодавства, єдина судова система.

Федеративна держава – форма територіального устрою, який представляє собою союзну державу, яка об'єднує інші державні утворення, держави-члени та має наступні ознаки: 1. об'єднання суб'єктів федерації із певною політичною самостійністю; 2. розмежування повноважень між федерацією та її суб'єктами; 3. дворівнева система органів законодавчої, виконавчої та судової влади: федеральні органи та органи суб'єктів федерації; 4. дворівнева система законодавства: федеральне законодавство та

законодавство суб'єктів федерації; 5. Двопалатний парламент (бікамералізм), у якому одна із палат представляє суб'єктів федерації, забезпечуючи можливість враховувати їхні інтереси в ухваленні загальнодержавних постанов.

Форма державного устрою – це елемент форми держави, який характеризує внутрішню структуру держави, спосіб її територіального поділу, співвідношення держави як єдиного цілого з її складовими частинами, міру централізації та децентралізації державної влади. Виділяють дві форми державного устрою: просту (унітарну) і складну (федеративну, конфедеративну та ін.).

Форма правління – це елемент форми держави, який характеризує способи формування вищих органів державної влади, їх компетенцію, структуру, принципи взаємовідносин та ступінь участі населення в їх формуванні. Традиційно в науці розрізняють дві форми правління – монархію і республіку.

Юридичні гарантії прав і свобод людини і громадянина – це правові процедури їх реалізації, право знати свої права і обов'язки, право на юридичну допомогу, в тому числі безкоштовну, на судовий захист, на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових та службових осіб, на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої їх незаконними рішеннями, діяльністю чи бездіяльністю, встановлення юридичної відповідальності за порушення чи обмеження прав людини. Юридичними гарантіями прав і свобод людини і громадянина виступає система таких специфічних юридичних конструкцій, як презумпція невинуватості, неможливість зворотної дії закону, що встановлює або посилює юридичну відповідальність за правопорушення, неможливість бути двічі притягнутим до юридичної відповідальності за одне й те саме правопорушення.